

ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ ТӘРБИЕ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ІЗГІЛІКТІК СИПАТЫ

Нұрғали Аружан Бақытбекқызы

студент, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан
Республикасы

Ғаламдық жаһандану жағдайындағы жаңа қоғамда орын алған ірі экономикалық өзгерістер мен технологиялық жетістіктер – қоғам дамуының қозғаушы күші болып табылатын білім жүйесіне орасан ықпалын тигізіп отыр. Әлемдік қауымдастықтың біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге барынша әрекеттенуі – жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген саналы һәм парасатты тұлғаны тәрбиелеу қажеттігін де алға тартып отырғаны шындық.

Бастауыш сынып оқушыларына ізгілікті тәрбие беруде, олардың гуманистік көзқарасын қалыптастыруда әрбір халық, ұлт ғасырлар бойы жинақтаған, уақыт сұрыптаған халық ауыз әдебиеті шығармаларының орны ерекше. Сол себепті этнопедагогиканы халық ауыз әдебиетінсіз елестету мүмкін емес.

Этнопедагогика құралы ретінде халық ауыз әдебиетінің шығармаларын пайдаланудың мынадай басты шарттары бар. Біріншіден, жазу-сызу, қалалық мәдениет қалыптаспай тұрған кезеңде сол ғасырлар бойы халықтың ауызша шығарып, ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырған өз бойына өмірден алынған халық жаңалығын жинаған. Бұл жөнінде талай-талай ғұламалар, ойшылдар, оқымыстылар ой толғаған. Екіншіден, халық ауыз әдебиеті халықтың гуманизмінің жарқын көрінісі. Фольклорлық шығармаларда ізеттілік пен ізгілік, кеңпейілдік пен жомарттық, достық пен татулық, сыйластық пен кішіпейілдік, жақсылық пен ниеттестік, адалдық пен әділдік сынды адам бойындағы жарқын қасиеттер дараланған. Этнопедагогиканың мақсаты – халықтық салт-дәстүрді, өнерді дәріптейтін, ана тілі мен дінін қадірлейтін, отанын, елін, жерін сүйетін, жан-жақты жетілген, саналы намысқор, патриот азамат тәрбиелеу»- деген пікірін басшылыққа алар болсақ, онда сол халықтық педагогиканың мол мұраларын оқушыларға гуманистік тәрбие беруде пайдаланудың бірқатар қырлары ашылар еді [1,32 б.].

Өскелең ұрпақты тәрбиелеушілер үшін халқымыздың ғасырлар бойы жинақталған асыл мұрасын бүгінгі және келешек ұрпақтың игілігіне жарату басты міндет болып табылады. Бұл қиын – қыстау тарихи кезеңдерде өзіндік болмысын сақтап, ертеңгі күнге әдет-ғұрыптық құндылықтарын жоғалтпай жеткен мұраны танытудағы, өз ұрпағымызға «біздер осындай болғанбыз» деп айтудағы нақты дәлел. Өзіндік құндылықтарын жоғалтқан халықтың болашағы да жоқ. Халықтық дәстүрлердің маңызы мен бүгінгі тәрбие процесіне қажеттілігінің дәлелі – олардың сан ғасырлар бойы халықпен бірге жасасып келуінде, сан мың ұрпақтың сол тәрбиелік бастаулардан еркін сусындап, адамгершілік, ізгілік нәрін алуында, бүкіл ұлттың тәрбиесіне оң, игі ықпал ете алуында. Салт-дәстүрлердің өміршеңдігі мен жасампаздығы қазіргі тәрбие ісіне пайдаланудың өзектілігі хақында соңғы жылдары ерекше аталуда. Айталық, балабақша, орта мектеп, орта және арнаулы оқу орындарындағы, жоғары білім беретін институттар мен университеттердегі білім беру ісінде халықтық салт-дәстүрлердің «Әдеп», «Ана тілі», «Қазақ әдебиеті», «Қазақстан тарихы», «Эстетика», «Педагогика», «Психология», т.б. пәндер шеңберінде оқытылуы - тәуелсіз мемлекеттің жас ұрпақ тәрбиесін өміршең ұлттық тәрбие тәжірибелеріне негіздеуге деген бағытынан туындап отыр [1,3 б.] .

Педагогика ғылымы, жалпы гуманитарлық ғылымдар бір ұлттың екінші ұлттан үйрене алатынын жоққа шығармайды. Дегенмен, шолақ еліктеу, өмір сүріп отырған ортаның моральдық-этикалық ұстанымдарына кереғар қылықтар істеу жалпы ізгілік, инабаттылық қағидаттарымен қабыспайды. Әр халық, ең алдымен, өз болмысын сақтап, оны дәуірінің талап-тілектерімен ұштастыра, сабақтастыра білгенде ғана адамзат әлемінен лайықты орын алады. Осы тұрғыдан келгенде, жас ұрпақты қазақ халқының салт-дәстүрлері

арқылы тәрбиелеудің және оларды насихаттаудың негізінде үлкен ұлттық һәм мемлекеттік мүдде мен мақсат жатыр. Ол еліміздің ертеңін қалыптастыратын азаматтарды отаншылдыққа, ұлтжандылыққа, елшілдікке үндеу. Бұл игілікті тағылым ізгілікпен жүргізілуі қажет. Яғни, тәрбие барысында гуманистік мазмұн алдыңғы қатарға шығуы тиіс. Бұл арада оқушыларға этнопедагогика негіздерін үйретуші оқытушы халықтық салт-дәстүрлердің адамгершілік пен ізгілікке құрылған ең озық үлгілерін ұсынғаны абзал. Мәселен, қазақтың халықтық аталы сөздерін алайық:

«Танысын, танымасын үлкен кісіге сәлем бермей өтпей;

Ат үстінде тұрып сәлем бермейді;

Өзінен жасы үлкен адамдардың атын атамайды;

Біреудің затына, малына, дүние-мүлкіне сұқтанбайды;

Қарт кісілерге қатты дауыстап сөйлемейді, қатаң қабақпен қарамайды;

Жасы үлкен кісілерге, танымайтын адамдарға «сен» демейді;

Өсіп тұрған жалғыз ағашты кеспейді, жаман сөз айтпайды;

Тәкаппарлық, мақтаншақтық, байлығын айту-барып тұрған сорақылық;

Адаммен теріс қарап тұрып сөйлеспейді.», осы аталы сөздерді түсінуге және оның тәрбиелік мәнін түсінуге үндеу керек.

Ұрпақ тәрбиесінде оқушыларға гуманистік бағыт беруде ұлттық әдет-ғұрыппен тығыз байланысты адамгершілік, мораль қасиеттерінің маңызы жөнінде ілгеріде атап өттік. Жоғары саналы адам адамгершілік болмысының талаптарына сәйкес әрекет етеді. Тиісінше, адамгершілік болмыс, адамның шын мәнінде ізгілігіне сәйкес келетін, рухани-ізгіліктік құндылықтарының жиынтығын құрайды. Онда тұлға мен қоғамның алдыңғы саптағы мүдделерінің біртұтастығы орын алады, өйткені, олар гуманистік дүниетанымы мен көзқарасының әлеуметтік қызметін шоғырланған түрде көрсете алады [2,78 б.] .

Гуманистік көзқарастың үздіксіз дамуы секілді адамгершілік болмыс та бір орында тоқтап тұрмайды. Олар даму үстінде болады, тұлғаның даму келешегін анықтайтын үлгі ретінде жаңарып отырады. Даму ізгілік, адамгершілік болмысының ерекшелігіне жатады, міне, сондықтан да олар тұлғаның жетілуінің себебі ретінде көрінеді. Болмыстар тарихи кезеңдер мен болмыстарды байланыстырады, жоғарғы, әсіресе, білім берудегі ізгілік үрдістерінің артықшылығын бекітеді.

Адамгершілік болмыс жеке тұлғаның себептік-құндылық қарым-қатынасының жоғарғы сипат межесі болып табылады. Ол тұлғаның қоғам алдындағы борышы мен жауапкершілігін сезінуіне, өз мүддесіне байланысты басқа адамнан еш нәрсе талап етпестен оның пайдасына шешім қабылдауына мүмкіндік береді.

Себептік-құндылық қатынастар тұлғаның гуманистік бағытталуын мына жағдайлар орын алған кезде ғана білдіреді: әрекет субъектісі бола отырып, ізгіліктік өмір сүру жағдайын жүзеге асыру, өзгелер мен қоғамның болашағы үшін өзіне жауапкершілік жүктеу, орын алған жекелеген оқиғаларға қарамастан, әрекетету, ізгілік стратегиясын жасап, өзін гуманды тұлға ретінде қалыптастыру [3,147 б.] .

Салт-дәстүріміздің көрінісі әдет-ғұрып, той-мереке, сондай-ақ халық шығармашылығында байқалады. Қазақтың әр мерекесі ән-жыр би, ойынсыз өтпеген. Олардың барлығында ұлағат пен өнегеге толы халықтық педагогиканың үлгісі бар.

Бастауыш сынып оқушыларына гуманистік көзқарасын қалыптастыру жоғары мектеп педагогикасының аса маңызды сатыларының бірі. Осы мақсатта гуманистік көзқарастың ізгіліктік компоненттерін анықтау, сол арқылы оқушыларды ұлттық патриотизм рухында тәрбиелеудің басты педагогикалық шарты ретінде қазақ халқының этнопедагогикалық тәрбие құралдарын пайдалану табысты нәтиже береді деп ғылыми болжам жасалынды. Болжамға сәйкес студенттердің жас ерекшеліктері мен азаматтық парызы және таңдаған мамандықтары мен танымдық қызметтері арасында белгілі заңдылық пен байланыстардың бар екендігі анықталып, олардың дүниетанымдық көзқарасы мен гуманистік көзқарасының арасында тікелей байланыстың бар екендігі

айқындалды. Сонымен бірге, адамгершілік тәрбиесінің ізгіліктік мазмұны мен гуманистік көзқарастың көптеген элементтері өзара ұқсас түсініктер беретіні айқындалды.

Оқушылардың гуманистік көзқарасын қалыптастырудың құрылымдық мазмұны қазақ этнопедагогикасының мұралары негізінде анықталынатын базалық білімдерге сүйене отырып, бағдарлама дайындауға мүмкіндік береді. Осы компоненттің өлшемі (критерийі) ретінде «қазақ этнопедагогикасының тәрбие құралдарының ұлттық-рухани білімдерінің бар болуын» аламыз. Олар: Қазақ халқының ұлттық, рухани құндылықтарын білу және оларды жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесінен айыра білу. Сонымен қатар халықтың рухани құндылықтарының мәдени, тәрбиелік және ізгілік мәні туралы білімдерді меңгеруі. Гуманистік көзқарастың гуманистік тәрбиенің алғышарты екендігін түсініп, гуманистік көзқарастың ізгіліктік мазмұны туралы халықтық білімдерді меңгеру [4,96 б.] .

Оқушыларға гуманистік көзқарас қалыптастырудың әрекеттік құрылымында болашақ педагогтың күнделікті әрекеті мен қызметінде, тіршілігінде қазақ халық педагогикасының гуманистік тәрбиесі ережелері мен нормаларын, оның ізгіліктілігін сақтауы және өзін қоршаған ортада насихаттай алуы сипатталады: халық педагогикасының рухани-ізгіліктік құндылықтарын тұтас қабылдау; адам бойындағы ізгі қасиеттерді құрметтеу және дұрыс бағалай білу; ұлттық құндылықтардың жалпы адамзаттық құндылықтармен үйлесімділігін сақтау; ұлттық мәдениетпен гуманистік тәрбиенің үйлесімділігін қамтамасыз ету; өзіне, басқа адамдарға қатысты жоғары мәдени қатынас қалыптастыру; қазақ этнопедагогикасындағы гуманистік көзқарас қалыптастыру туралы білімдерін насихаттай алу іскерлігі.

Ізгілікті тәрбие қалыптастыру бүкіладамзаттық құндылықтар мен мақсаттарды бағалау критерийлерін дұрыс анықтаудан тұрады. Бұл процесс жеке адамның әлеуметтік байланыстар мен қарым-қатынастарды меңгеру арқылы жүзеге асырылады, яғни жеке адамның тәрбие мазмұнының құрылымдық ерекшеліктеріне тәуелді болатыны дәлелденген.

Бастауыш сынып оқушысының жеке басын қалыптастырудағы міндеттердің бірі оны гуманистік көзқарасты қалыптастырудың ізгіліктік мазмұны туралы ұғымдар, түсініктермен байыту болып табылады. Оқушылар бұларды әр түрлі дәрежеде игереді, ол баланың жалпы дамуына, оның өмірлік тәжірибесіне байланысты. Бастауыш сынып оқушылары ең алдымен ізгілік, қайырымдылық, сезімталдық, әдеттілік туралы ұғымдарды түсінуі, оларды айыра білуді үйренуі керек. Бұл сапалар өзара байланысты, қайырымды адам қашан да сезімтал, әділетті адам да сергек, сезімтал келеді. Балаға адамгершілік сапалардың өмірдегі көрінісін көре білуде, қайырымдылық, зұлымдықты, сезімталдық пен әділетсіздікті, жолдасына шын мәнінде немесе жалған көмек беруді айыра білуді үйренуі тиіс [5,8 б.] .

Яғни, оқушының – ақыл-ойын, сезімін, еркін үйлесімділікте ұстай білетін, өнегелі мінез қалыптастырып, адамгершілік қағидаларды меңгерген адам болып өсуі. Жетілген тұлға болу, яғни, басқаларды жақсы көру, өз махаббатын адамдарға арнау. Оның бойындағы әдептілік сипаттар төмендегідей болуы тиіс:

Өзгелердің мүддесін, өз мүддесінен жоғары қойып, кеңпейіл болу, тәкаппарлыққа жол бермеу.

Ата-анаға балалық құрмет көрсете білу, оларды құрметтеу, оларға адал болу, оларды сүйу.

Достарының, отбасының, Отанының сенімін ақтау.

Өз ісін ізгілік мақсатқа арнау, басқалардың мүддесіне қызмет ету және маңызды істің шешіміне жету үшін өзінің іс-әрекетін, күш-қайратын жұмсау.

Барлық адамдардың пікірін, құқын, жеке меншігін құрметтеу.

Өзгелердің пікірін сабырлықпен қабылдау, бірақ та жағымсыз істерден бойын аулақ ұстау.

Жанашырлық таныту, өзгелердің қайғы-қасіретіне, мұң-мұқтажына ортақтаса білу, оларға көмек көрсету.

Кешірімді болу, ренішке, өшпенділікке жол бермеу, ол үшін жамандық ойлап, кек алудан аулақ болу.

Рақымды, мейірімді болу, адамның көңіл-күйін алдын-ала сезе білу.

Көмектесу, көмек күткен адамға көмек беруге әзір тұру.

Сонымен қатар рухани жетілген тұлғаның бойында адамгершілік ұстанымдар да болуы тиіс.

Өзінің қадір-қасиетін сақтау, яғни өзінің кісілігін сақтап, өзіне-өзі сенімді болу.

Жауапкершілік таныту, адал болу, ақиқатты көздеу, жалғандық пен алдап-арбаудан аулақ болу.

Ержүрек болу, қорқынышты жеңе білу.

Өзін-өзі бірқалыпта ұстай білу, өз ойын, сезімін, тілігін, іс-қылықтарын үйлесімділікте ұстай білу [6,22 б.] .

Бастауыш сынып оқушыларының жеке тұлғасын қалыптастыру мәселелері білім мен тәрбие беру тұжырымдамасында негізгі орын алады. Онда былай деп көрсетілген: ”Жеке тұлғаның қалыптасуы үздіксіз күрделі процесс. Әрбір балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті бар екенін ескеріп, олардың ақыл-ой қабілетін, жеке бас қасиеттерін дамытып, оны қоғам талабына сай іске асыруға көмектесу”.

Бастауыш сынып оқушыларының басты оқулық әдебиеттік оқу болғандықтан, әдебиеттік оқу оқулығына оқушылардың бойынан табылытындай ізгілік қасиеттер туралы мысал әңгімелер мен ертегілер көбірек берілсе, сонымен бірге әр сабақты қорытындылағанда ұстаз оқушыларға бір-біріне жылы ізгі сөздер айтуға тәрбиелесе, болашақта жас ұрпақта бір-біріне деген қатыгездік пен жаман әдеттерден аулақ болар еді деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы. – Астана. 22 сәуір. 2019 жыл. Бұйрық № 227.
- 2 Қалыбекова А. Теоретические и прикладные основы народной педагогики казахов. - Алматы, 2005
- 3 Төлеубекова Р. Қоғам дамуының жаңа кезеңдеріндегі адамгершілік тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негізі. - Алматы, 2001.
- 4 Асанов Ж. Студенттердің этнопедагогикалық білімдері мен икемділіктері жүйесін қалыптастырудың дидактикалық негіздері. - Алматы, 2005.
- 5 Кенжахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы: Рауан, 2005.- 186 б
- 6 Сейдімбек А. Қазақ әлемі.Этномәдени пайымдау.-А.,2007.